

חינוך בפרשה פרשת תולדות

נושאים חינוכיים
בפרשת השבוע

חכמת אב ובינת אם בחינוך הדור

שני בנים, והם שני עולמות. ואת שניהם צריך לגדל ולהנח כבנים לבית אבות, לרוח תורת אברהם. הצעיר יעקב אינו מהווה בעייתו. גופו חלק ונפשו ישרה ודרכו נכונה. "איש תם" — כמשמעו: כולו תום, אחדות פנים וחיון. "יושב אהלים" — אוהלי אברהם ויצחק ורביקה, אוהלי שם ועבר, אוהלי חכמה ומוסר ודעת אלקים ודרכיו. ממשיר עקבי ונאמן בדרך הסלולה של בית האבות.

ברם הבכור לידה, עשו, מהווה בעייה המורה. הוא שונה בכל. כבר בגופו הנחץ תמיהה. גוף אחר ועור אחר. וגוף זה מלא להט ותסיסה. ובנפשו — סערות. הבית כאילו צר מדי בשבילו, והוא נמשך אל שדה ויער. אבל לא כדי לעסוק בעבודת האדמה, אלא כדי לשוטט במרחקים, חופשי מעול ומסגרת, ולהצמיד עינו אל כל אשר יכה גלי חמדה בלבו. פחד וסכנות לא ירתיעוהו, ובקשתו יביא לחמו.

אבל, האם זה כל עשו? האם ניתק לגמרי מבית אבות? הן חוזר הוא מדי פעם הביתה, ומשמש לפני אביו יצחק, ומשתדל למצוא חן וחסד לפניו, ומצפה לברכתו, והוא איפוא מאמין בברכה ומחשיב אותה. אמנם "ציד בפיו" — כלפי אביו, הוא שואלו "כיצד מעשרים את התבן ואת המלח"? כדי לצוד את לבו של אביו, והוא מצליח בזה. אך הרי את יצחק הגדול הוא שואל את שאלו-תיו, ואיך יתכן שיצחק לא הרגיש ב"ציד" שבפיו של עשו, במרמה שבתוכן השאלות ובזיוף שבנעימת השאלות? הן לנו נדמה כי אילו היה מציג איזה עשו לשכמותו שאלות דומות, היינו מיד חשים כי השואל אינו מתכוון כלל לשאול כדי לקבל תשובה. ואם פעם אחת או פעמיים אפשר להטעות ולטעות, הרי אם זה חוזר ונשנה במשך תקופה, לא יתכן שלא יתגלה הזיוף, או שלפחות יעלה איזה חשד ופיקפוק. והנה דווקא יצחק אבינו אינו חושד כלל. אינו מפקפק בכנותו של עשו, אינו מרגיש בשאלותיו כל צל של זיוף. האם אין זו תמיהה גדולה? — אלא שמתוך התמיהה הגדולה עלינו לעלות אל ההבנה הבתירה יותר. עלינו לחדוד את המבט ולהרחיב את האופק. ונזכה אולי לנצנוץ אור מבעד לערפל השיגרא.

ספר מן האזכר היוג איתן גר-אלון
בגלגלית

עיד האמתות הזרות. אומר לכ"ג את דעתי, כי לא הבלעתן והריסתן היא מטרת אורם של ישראל, כמו שאין אנו מכוונים הרס כללי לעולם ולאומיו כולם, כי אם תקנתם והעלאתם, הסרת סיגיהם, וממילא יצטרפו בזה למקור ישראל, להשפיע עליהם סללי אורות. "חסרותי דמיו ושקוציו מבין שנינו ונשאר גם הוא לאלקינו", וזה נוהג אפילו באליליות, וקל-וחומר בדתות הנסמכות בחלק מיסודותיהן על אור תורת ישראל. וגדולים דברי הגר"א ז"ל: ואת עשו שנאתי — את הטפל לעשה אבל עקרו שהוא ראשו בהדי אבנת דעלמא גניו, ועל-כן "ראיתי פניך כראות פני אלקים" אמר איש האמת יעקב איש תם, ודברו לא ישוב ריקם, ואהבת אחים של עשו ויעקב, של יצחק וישמעאל, תעלה על כל אותן המהומות, שהרשעה הנכרכת בסומאת הגויה גרדה אותן, תתגבר עליהן ותהפכן לאור ולחסד עולם. דעה רחבה זאת, ממותקת במתקה ודבשה של תורת אמת, צריכה להתלוות עם כל אחרותינו באחרית הימים, למחתם אורייתא בהיכלא דמלכא משיחא בהפיכת מריא למתיקא וחשוכא לנהורא.

מריא למתיקא, וחשוכא לנהורא

וזה אולי הדבר: עשו המתגלה כשדה בשחורי צלליו — איננו כל עשו, אישם עמוק במחבואי מסתרי לבו עדיין מהבהב משהו, עדיין נשאר לפליטה גן משלהבת בית אבות, וכשהוא חוזר מדי פעם הביתה, והוא עייף בגוף מן התלאות וההטאות, הנה גם נפשו בו עייפה, וכך אוחות בו רוח הבית הטהור ונוגעת בקצה נפשו, ומתחמם בו משהו ומפשיר בו משהו. ובאותה שעה הוא אולי רוצה להיות כאחד מבני הבית, ומשתדל לנהוג כמנהג בני הבית, והדמות הקורנת של האב משלחת גם ללבו איזה קרן אור, ואו הוא אולי שואל מה ששואל במידה של פנות. והאב הגדול מרגיש בו אותה מידה של פנות ורואה בו שואל כעניין כדי לקבל תשובה כהלכה. "האדם יראה לעינים" — גם אדם גדול ונשגב כמו יצחק אבינו. ורק הקב"ה אשר "יראה ללבב", ולפניו יתברך גלויים וידועים כל מסתרי הלב, הוא המגדיר וקובע כי שאלותיו של עשו הן "ציד בפיו", כי יש מתחתן איזה שורש לעצה, איזה שקר חבו, והקב"ה הוא שמגלה לנו זאת בתורה. אבל לא עשו עצמו מרגיש בכך, ולא יצחק יכול לראות זאת. כי הדבר הוא אולי מעבר לכל יכולת של נבוא, גם מסוגו וגובהו של יצחק אבינו.

גשבו ונעיין בדברי התורה: "ויאהב יצחק את עשו כי ציד בפיו, ורביקה אוהבת את יעקב". ואולי זה פשר הדבר: יצחק אבינו נטל על עצמו את המשימה החינוכית הקשה ביותר, לקרב את עשו כמות שהוא, ולטפל בו על פי דרכו, ולגלגל עמו בגלגולי רוחו, כדי להעלותו על פסי דרך האמת והאמונה. רצה יצחק אבינו להאמין בטוב הגנוח גם בעשו, רצה לגלותו ולהעלותו ולעשותו ראוי לברכה, רצה להרחיק את עשו מדרכו לא דרך מן התהייה והטעייה, מפריקת עול ואחריות, מן הסתירות הקשות, רצה להעמיר על עשו מתנת אלהים של טל השמים ומשמני הארץ שתשרה ביגיע כפיו בהיותו שותף של יצירה ותיקון למעשי בראשית אשר הקב"ה מחדשם בכל יום תמיד, רצה להועיד לו ולהטיל עליו אחריות לבית אבות, שהיא כבוד לעומד במבחן רצינותה. אבל עשו הכוזב, הוא לא היה כלי לברכה זאת. הוא היה מוכן להפיק תועלת והנאה מן הברכה, אבל לא לקבל את היעוד שבברכה, את העול שבה, עשו לא היה ראוי לברכה זו, ומי שאינו ראוי לה, אין היא בשבילו, ולא תהיה לו לברכה.

רביקה האם, "אוהבת את יעקב", ואין עיסוקה אלא ביעקב, לעודדו ולחזקו בדרכו, דרך בית האבות. היא מומן אינה מאמינה בעשו, היא מכבר הכירה בו בבינתה היתירה כי הפליג הרחק מדי מכדי שיוכל עתה לשוב לדרך האמת, והיא שמצילה את הברכה מנפול בחלקו של מי שאינו ראוי לה ולא יוכל לקבלה ולהחזיק בה. היא מצילה את ערך הברכה ואת כבוד הברכה — ואת כבוד נותן הברכה, את כבודו של יצחק, היא מעמידה את הראוי לברכה במקומו של מי שאינו ראוי לה. בבינתה האימהית היא שהביאה את הברכה על מקומה, בינת האם עמדה לה לחכמת האב, ומן השמים הסכימו לזה.

אכן, גם לדורות זה הכלל: חכמת האב ובינת האם גם יחד, תצלחנה בחינוך הדור, אב ואם יחדיו יוכלו למנוע סכנות מביניהם ובנותיהם, ולהגיע להישגים מצוינים. רק בידי שניהם כאחד מפתח של ברכה להם ולורעם עד עולם.

י"ג בן איל, א"ל

חונך לנער על-פי דרכו

מבין המצרים נגאל עם,

על-ידי מורים חמושים בגבורה רוחנית,
שאינם צריכים למקל חובלים.

הנושא: תקון הדור - בדרכי נועם של ארץ-ישראל.

הרב הרחיב עניין הרמת הרצועה לא רק בחינוך הפרט, אלא על כלל-ישראל, כיצד להשפיע ולחנך את הדור כולו. הפתרון יבוא ב"מקל נעם" כדרכם של תלמידי-חכמים שבארץ-ישראל, ולא ברצועה וב"מקל חובלים", כדרכם של תלמידי-חכמים שבבבל²².

מוסר של ארץ ישראל - בדרכי נועם²³. וב"ליקוטי תורה" של הארי"ז²⁴: חטאו של משה שהיכה בפעם השנייה; טעותו היתה בכך שלדוד יוצאי מצרים היה צורך להכות את הסלע, ואילו לבני הדור החדש שהיה בשערי ארץ-ישראל - היה צריך לדבר - ולא להכות, וזהו ההבדל בין תורת חוץ-לארץ לתורת ארץ-ישראל.

ספר מן האזכר היוג איתן גר-אלון

ע. יפה מרדות אחת בלבו של אדם יותר מכמה מלקיות. כאן הורונו חז"ל נועם דרך החינוך, כי לא במהלומות יחונך האדם כ"א בדרכי נועם, והיראה האמיתית היא יראת הרוממות הבאה מצירוף האהבה הנאמנה. ועד הזמנים האחרונים לא ירדו חכמי הפרדוגיא לזה, והי' דרך חינוכם רק במקל חובלים, עד הימים האלו שהנסיונות הרבים הוכיחו שהשכל את אשר הורו לנו חז"ל ברוח קדשם.

עא. ר"ל אומר יותר ממאה מלקיות, שנאמר "תחת גערה במבין מהכות כסיל מאה". נראה שהוסוץ על דברי רבי יוחנן הקודמים, שאמר יותר מכמה מלקיות, דיש שני ענינים בחינוך המוסרי: יש חינוך תמידי להרגיל את האדם במעשים טובים ובמדות טובות, ויש חינוך פתאומי, מקרי, בשעה שמזדמן סור מדרך הישר ונחנך להוכיחו. והנה רבי יוחנן אמר יותר מכמה מלקיות, הכונה שהוא טוב להשתדל שתהי' ההדרכה המוסרית באה במחונך מצד שכלו והכרתו בתמידות יותר מאלו נכהו ועיי' נחנכהו לסור מרע בכלל וללכת בדרך טובים. ור"ל אמר יותר ממאה מלקיות, הכונה אפי' בשער החינוך המקרי, כי השחית דרכו כחטא ופשע חמור שראוי ללקות מאה מלקיות, האופן היותר גדול כמוכים בעד פשעם לפי הנוהג מדרך החינוך גם עיי' יפה המרדות השכלית, כי הניצוץ השכלי שבאדם יאיר גם מחשכי לב אותם שכבר העור דרכם, רק החובה להעלותם במעלת נבונים, שיהיו ראויים להכיר ערך המרדות שבלב.

דבר נוסף שההורים צריכים להיות מודעים אליו הוא הכרת הילד עם תכונותיו הפרטיות. אין ילד דומה לחברו. אם ההורים אינם יודעים זאת, ומייחסים לילד כוחות שאין לו - החינוך והעמל שהם משקיעים לא יהיה מכוון כלל אל אותו ילד.

"חנך לנער על פי דרכו, גם כי יזקין לא יסור ממנה" (משלי כב, ח). אם ברצוני לחנך ילד, עלי להתבונן ולבדוק מה היא דרכו האישית של הילד הזה עצמו.

דבר מובן הוא ששיח הבנה צריך טיפול אחר מאשר עץ התפוח. אם נגדל שיח בננות ועץ תפוחים, ונעניק לשניהם טיפול זהה, לפחות אחד מהם לא יגדל טוב, ואולי שניהם גם יחד לא יצמיחו פרי. כך גם עם ילדים. אני חייב לדעת מה הן התכונות האישיות של הילד ולהתחשב בהן. הגר"א אומר על פסוק זה:

חנך לנער על פי דרכו, כשהוא עוד נער, ואז גם כשיזקין לא יסור ממנה. העניין כי האדם אי-אפשר לו לשבור דרכו, כלומר מזלו שנוגד בו...

הגר"א מסביר שיש דברים שאי-אפשר לשנות. זאת אומרת שגם הבחירה - מוגבלת. בהמשך מביא הגר"א את הגמרא (שבת קטו). האי מאן דצדק יהיה גבר צדקו וכו'. וכך ממשיך הגאון בפירושו:

...אלא שניתנה הבחירה ביד האדם שיוכל לאחוז במזלו ולהעמידו כפי שירצה, או צדיק או רשע או בינוני, וכמו שאמרנו במסכת שבת (שם) האי מאן דבמאדים יהיה גבר אשיד דמא (שופך דמים). אמר רב אשי אי אומנא (מקוי דם), אי גבא (ליסטים) אי טבא (שוחט) אי מודלא (מודל).

ובהמשך דברי הגר"א: ...העניין כי ברור נאמר כי הוא ארמוני, ולכן טעה בו שמואל כשראה קלסתר פניו ...

שמואל נבהל מדוד המלך. ראה אדמוני ויפה עיניים, ראה שנוגד במזל מאדים. אבל הוא יפה עיניים. הוא ישפך דמים רק ברשות סנהדרין.

כ"ה וכן כתיב - ה"ה וז"ה

אכן יש משהו מיוחד, איזה יסוד מקורי בכל אדם. ושלחותו של אדם בעולם היא לגלות את המיוחד שבו. את המקורי שבתוכו. ותפקידו של החנך הוא לעזור לאדם לגלות את עצמיותו. עיי' גישה מיוחדת לכל אחד לפי דעתו. עיי' הענקת ידיעות מספיקות והבנה מתאימה לכל אדם למען יוכל להתבטא בטוה של יצירתו. בתורה וביראה ובמעשים טובים.

כל אדם מישראל חייב לזכות עצמו בחלקו בתורה, להפיק מתוכו את אור תורתו, להביא לידי גילוי את שורש נשמתו. ועל המחנך לדרבן את הניכין לתפקיד גדול זה. הכל לפי הגיל והרעת ההתכונה והמעשים. וזהו המשימה הקשה של חנך היחיד - באשר יחיד הוא. המשימה הקדושה של מחנך אמתי של אב רוחני לבניו.

הנה דברים נלבבים של מחנך כזה: "המצוה והמרגיל בלבד, אינו צריך ליתן לב אל הבן והתלמיד לדעת את טבעם ושכלם וכו'. עליו רק לצוות: עשה כך וכך ודי לו. גם אינו מרגיש חוב בעצמו לטפל בכל תלמיד, ותלמיד בפני עצמו. יוכל הוא לצוות להרבה תלמידים בני גיל אחד צווי אחד: עשו כך וכך. כי לא בתלמיד ובבן רק בו בעצמו לבד הדבר תלוי. הוא יצוה וזה הוא הכל. אבל המחנך שרוצה לגלות את נשמת התלמיד הטמונה והגנוזה בו, לגדלה ולהקצירה שתבער באש של מעלה למרום וקדוש, וכולו אף כחות גופו בקדושה יתגדלו ולתורת ד' ישתוקקו - מוכרח הוא להכין את עצמו אל התלמיד המתחנך על-ידו, ולחזור אל תוך קטנותו ונמיכותו) עד אשר יגיע אל ניצוץ נשמתו הגנוזה אף נעלמה.

ולחוציאנה ולהצמיחה ולגדלה. וכיון שכן, לא בכל הנערים שוה הוא החנך. תלוי הוא בכל נער ונער כפי טבעו, דעתו, מדותיו וכו'. ואותם על המחנך להכיר. ולא די לו למחנך אם רק את עצמו ודעתו לבד יכיר. כי גם במתחנך הדבר תלוי. לא בדעתו וכחות עצמו בלבד ימשש ויפעל, יצוה ויורה. רק גם בדעת וכחות התלמיד יאחז ישמש ויפעל. ולא מה שיצוה ויתנך לזה יצווה ויתנך התלמיד אחר השונה ממנו בטבע, רצון, מדות וכו'. וזה רמז לנו שלמה המלך: "חנך לנער על פי דרכו" - על פי דרכו של כל אחד ואחד. (תובת התלמידים, מ"א).

מזכירי לך - ל"ב אלוהים ב"ר אלון - ז"ל

ובהמשך מסביר הגר"א שנקטו דוגמאות אלו בדווקא. אם הוא צדיק, הוא משתמש בכוח שפיכות הדמים שלו להיות מוחל, לדבר מצוה. אם הוא בינוני - יהיה שוחט. גם זה מקצוע של שפיכת דמים. זו אינה מצוה כמו מילה, אבל סוף סוף כשרוצים לאכול - מוכרחים לשחוט. זו מידת הבינוני. וכן מידת מקוזהדם. אבל אם הוא רשע, חלילה, אזי ישתמש בכוח המאדים שבו לשפיכות דמים.

אדם שנוגד במזל מאדים יוכל להשתמש בכוח זה לאפשרויות שהזכירו ולכל הדומות להן, כל אחד לפי דרגתו. אבל אי-אפשר להפוך אדם ביסודו משופך דמים לצדקן.

לדוגמא: ילד שתכונתו להיות תמיד בתנועה. אי-אפשר להפוך ילד כזה לילד שיושב על הספר עשרים שעות ביום. אם מכריחים אותו לכך - מקלקלים את הילד, או מאבדים אותו. הילד הולך אחר-כך בדרך משלו, עושה מה שעולה בדעתו, רחוק ממה שהתכוונו ההורים.

זה שנאמר חנך לנער על פי דרכו - לפי דרך מזלו וטבעו, כן תחנכהו לעשות מצוות ואז גם כשיזקין לא יסור ממנה. אבל כשאתה מכריחו נגד מזלו, עתה ישמע לך מיראתו אותך. אבל אחר-כך בעת יסור עולך מעל צוארו יסור מזוה, כי אי-אפשר לו לשבר מזלו.

כ"ה וכן כתיב - ה"ה וז"ה

על הפסוק בפרשה "אינו שומע בקולנו" נאמר בגמרא (סנהדרין עא, א). "רבי יהודה אומר אם לא הייתה אמו שווה לאביו בקול במראה ובקומה, אינו נעשה בן סורר ומורה". וזה תמוה, מה הכונה שקול ההורים ומראם צריך להיות שווה, ומדוע הוא עלול כל-כך להשפיע על תכונות בנם והתנהגותו? מסביר המהרש"א במקום, שהכונה "שמעולם לא הוכיחו אותו שניהם אלא אביו או אמו, ואומר, אילו הוכיחו שניהם היה מקבל תוכחתם..."

למדנו יסוד גדול בחינוך הילדים. ההורים חייבים לשדר את גישתם החינוכית ואת דרישותיהם מילדיהם בקול אחד, דהיום בראש אחד, באחדות דעים. כשילד מזהה שיש מחלוקת בין ההורים על צורת התגובה כלפי מעשה שעשה, אפילו בנימת הדיבור. כשהאחד מחמיר והאחר מקל ולא מראה שהדבר חמור מאוד בעיניו עלול הילד לנצל את התגובה הפשוטת של אחד ההורים, להצדיק עצמו ולומר שזה לא כל-כך חמור, וכמו כן זה מבלבל אותו, הוא אינו יודע אם זה חמור או לא וממילא יתקשה לתקן את דרכו.

מצד שני התוכחה צריכה להיות מתוך קשר ואהבה. לא לומר דברים שפועלים או מעליבים, אלא ביקורת עניינית ובונה, מתוך הערכה לילד המתבגר ובהבנה שהוא כבר גדול ודברים שהיו מתאימים להיאמר בגיל צעיר יותר אינם מתאימים עכשיו.

כך מלמד הרב אלימלך בר-שאלו זצ"ל (שהיה רבה הראשי של רחובות ומשומעי תורתו של הרב קוק) בספרו ריה מים. נאמר בסוף פרשת ויצא "ויזבח יעקב זבח בהר ויקרא לאָסוּ לאלל לחם". שואל המדרש בקהלת רבה - וכי היו לו הרבה אחים הרי היה לו אח אחד "והלואי קבריה, והלא בניו היו? אלא כשהגיע לשכמו, דימה אותם לו וקרא אותם אחים". לומד מכאן הרב בר-שאלו דבר נפלא. הורים מצפים ליחס של כבוד מצד ילדיהם, וזו מצוה מפורשת בתורה ואשרי מי שזוכה לקיימה בשלמותה.

"אבל גם על ההורים ישנה חובת כיבוד כלפי ילדיהם שנתבגרו... על ההורים לזכור שילדים שנתבגרו דורשים הכרה בבגרותם ואינם רוצים שיוספו לראות בהם ילדים". אם ההורים מתעלמים מכן, הם נוטים להראות את בגרותם על ידי התמרדות בדיבור או גם במעשה. "על ההורים להכיר מיד בסימני הבגרות הזו גופנית ורוחנית... ואז ויכולו מחדש להיות מחנכים טובים ונשמעים לילדיהם שנתבגרו". ומסיים הרב בר-שאלו "אשרי ההורים העומדים במאמץ זה בכל יכולתם, ואשרי הילדים הזוכים להורים כאלה". יעקב אבינו זאת לוחות זאת וכשהגיעו בניו לשכמו, כלומר גדלו ובגרו, דימה אותם לו וקרא אותם אחים והדריך וחינך אותם בדרך שונה.

מתוך מאמר על גילוי דעות ונאמנות, פרטל ב"ר אלון ז"ל